

A CIEN
METROS ENVI-
TE A ESTE LU-
GAR FUERON
MILITANTES
ASESINADOS
POR LA
HORDA ROJA
LOS
COMPATRIOTAS
DE
SOLIVELLA
AL 12 DE
FEBRERO DE
1937

Un episodi més dels «Fets de Solivella»: les execucions de Sarral del dotze de febrer de 1937

Josep Maria Sans i Travé

JAIMÉ IGLESIAS
TODS
FRANCISCO SANS
JOSE GASOL
MONTSENY 21
JOSE MASALIAS
PALAU 18
Y LOGRARON SALVARSE
RAMON BERGADA
MONTANOLA
JOSE SANS IGLESIAS
PAGAD POR SU
ETERNO DESCANSO

Un episodi més dels «Fets de Solivella»: les execucions de Sarral del dotze de febrer de 1937

Josep Maria **Sans i Travé**

*sanstrave@gmail.com

Resum: A través de les declaracions efectuades el gener de 1939, s'exposa la repressió que portà a terme el Comitè Antifeixista de Solivella el 12 de febrer de 1937, contra 50 solivellencs considerats conservadors, sobre els quals es simulà un judici, per rebaixar la seva eufòria i escarmentar-los després de la caiguda de Màlaga en mans franquistes (dia 8). Foren retinguts i traslladats a Sarral per a la seva execució, alguns aconseguiren escapar i molts se salvaren. Acabada la guerra, s'inhumaren els cossos de les víctimes.

Paraules clau: Guerra civil, Solivella, Sarral, repressió a la reraguarda

En l'anhel de catarsi de la societat catalana en general, cada vegada hi ha més interès per conèixer els esdeveniments que esgraonaren no només els camps de batalla de la passada guerra civil que, tot i ser actuacions militars, tingueren un accentuat interès polític, sinó també les vivències que es donaren a la reraguarda i més concretament com afectà els inicis del procés revolucionari que esclafà el sollevament militar en moltes poblacions del nostre país i com la societat catalana de l'època va viure els sofriments que comportà la guerra.

No cal recalcar que els anys són la sepultura de les vivències i que de molts esdeveniments del passat al final només en queda la història, en el cas que en resti el record transmès de boca a oïda o enregistrat en una font, sigui documental, gràfica, memorial o monumental.

A la carretera de Sarral a Montblanc, a un quilòmetre i un centenar de metres de la primera població, en un revolt de suau pujada, es troba una creu -avui escapçada i sense els braços laterals- que commemora l'assassinat per «*las hordas rojas*» de sis solivellencs, perpetrat la nit del dotze de febrer de 1937.¹ A la banda baixa del monument hi han inscrits els noms i cognoms dels sis morts. S'hi recorden també altres dos homes que aconseguiren salvar-se. Quan hom observa l'edat dels inscrits, que hi és recollida, s'estremeix en llegir que dels sis morts, la meitat, tres eren joves, un de 22 anys, un altre de 21 i el tercer de 18.

Si fins fa pocs anys la memòria d'aquests fets es basava gairebé exclusivament en les fonts orals, en relats que passaven els pares als fills o bé als néts, amb l'obertura els darrers anys d'arxius directament relacionats amb la guerra civil i la repressió franquista, hom disposa de noves fonts documentals que poden il·luminar notablement els esdeveniments i dissipar la foscor, sovint volguda per la necessitat d'oblidar les maltempsades de la vida, que els ha envoltat.

El cas dels «Fets de Solivella» pot ser-ne paradigmàtic. El testimoni de la creu -que, costejada per l'Ajuntament, es va inaugurar el 13 de febrer de 1939, amb l'assistència dels pares, les vídues i fills, segons els casos, així com altres parents, dels assassinats i també els dos supervivents- enregistra amb fredor -tot i el redactat ditiràmbic del primer franquisme que encapçala la relació dels «caïdos»- un esdeveniment dramàtic dels molts que es donen en revolucions i guerres civils.² La realitat, però, és més complexa que la simple anècdota de la mort de sis persones i cal emmarcar-la en l'escenari d'extrema violència que hagueren de sofrir moltes poblacions del nostre país després de la sublevació militar, el seu esclafament a Catalunya i la consegüent victòria de la Revolució.

El teló d'aquest escenari macabre s'havia obert els dies 23-25 de juliol de l'any anterior amb la confrontació entre dretes i esquerres, que provocà tres morts de les segones i dinou de les primeres, als quals s'hi ha d'afegir una desena més fins a final d'any, perpetrats els assassinats, principalment durant el temps en què actuà el comitè local de Milícies Antifeixistes (22 de juliol – 27 de setembre, de 1936).³ Tot i la constitució de l'Ajuntament el 23 d'octubre de 1936, integrat per tres regidors d'ERC, tres de la CNT i dos de la UGT,⁴ el comitè es dissolgué oficialment el 15 de novembre de 1936, si bé subsistí com a òrgan polític que col·laborava estretament amb l'Ajuntament i en algunes ocasions, fins i tot el suplantà. El comitè local continuà convocant les seves reunions i adoptà les mesures repressives que els seus components creien en cada moment i disposà, així mateix, del personal necessari per fer executar els acords o resolucions que adoptà, al marge o amb l'aquiescència de les autoritats municipals. De fet, els dos organismes tenien el mateix president, Francesc Inglés Montanyola (*el Metget*), a més d'altres membres que participaven en la direcció d'ambdós.

Els mètodes de violència extrema del comitè ja havien estat mostrats en els fets de juliol de 1936.⁵ La misericòrdia i la benevolència no eren les seves virtuts, ben al contrari, el seu lema i la seva actuació se cenyia en la destrucció física del qui es considerava enemic de la Revolució i adversari polític. Amb aquesta actitud despietada volien donar la sensació que dominaven la situació, que les seves armes no tenien l'assegurança posada sinó que sempre apuntaven a l'adversari, i que aquest o reconeixia la seva superioritat o havia de pagar amb la seva vida.

La resposta de les esquerres solivellenques a la caiguda de Màlaga

L'espoleta que motivà els «Fets» de febrer de 1937 es trobava lluny de la població, concretament a Màlaga. Les tropes feixistes l'havien ocupat el 8 de febrer de 1937. La notícia arribà ben aviat a Solivella, essent per a les dretes una alenada d'eufòria en aquells temps tan difícils per a ells, mentre que per a les esquerres representà una greu preocupació en assabentar-se, a més, de la duríssima, inhumana i cruel actuació de les tropes franquistes contra els malaguenys que abandonaren la ciutat i feien el trajecte per carretera en direcció a Almeria, així com la brutal repressió després d'ocupar la ciutat els franquistes.⁶ La caiguda de Màlaga i les atrocitats de l'exèrcit del general Franco eren el tema preferent de les converses dels solivellencs i en la fesomia de cadascú s'hi percebia la seva pròpia ideologia: esperança pels uns i tristor i preocupació pels altres.

El cas de Solivella no fou únic en accions repressives amb resultat de mort. El bombardeig sobre Roses el 30 d'octubre de 1936 pel creuer *Canarias* va provocar una reacció dels milicians que a la nit de l'esmentada jornada assaltaren les presons de Girona, Olot i Sant Feliu de Guíxols i assassinaren principalment polítics de dretes i eclesiàstics, especialment veïns d'Orriols pel famós comitè d'aquesta població.⁷

Tot i que l'hivern de 1937 fou fred, els ànims dels solivellencs estaven escalfats. Al cafè de cal Mateu, situat en un racó de la plaça de l'Església i el carrer Major, els homes de dreta es reunien per comentar les noves que radiaven les emissores controlades pels franquistes; al cafè de la Societat feien el mateix els homes d'esquerra per animar-se mútuament davant l'atzucac que havia representat la pèrdua de Màlaga. Al cap de tres dies de la caiguda d'aquesta ciutat, l'onze de febrer, el consell municipal es va reunir per analitzar l'afectació de la notícia al poble i adoptar les mesures pertinents. El constituïen l'alcalde Francesc Inglès Muntanyola (*el Metget*) (CNT), el segon alcalde Magí Marc Closas (*Perico*) (ERC), el tercer alcalde Joan Iglésies Gil (*Antiroli*) (ERC), i els regidors Ernest Martínez Rodrigo (*l'Apotecari*) (PSUC), Anton Capdevila Masalies (*Caldeio*) (PSUC), Francesc Muntanyola Anglès (*Cisquet de la Botina*) (CNT), Pere Iglesias Torrens (*Peret de la Carmeta*) (CNT) i Eusebi Cortès i Jorba (*Cortès*) (ERC).⁸ Els integrants del consell del municipi optaren per assignar al comitè les resolucions que cregués més oportú d'adoptar en una reunió que li sol·licitaren pel dia següent, segons fou comunicat a les seus dels diversos partits i sindicats.

Al vespre del 12 de febrer de 1937 es reuniren a la seu del comitè els membres que el componien sota la presidència d'Elios Inglès Muntanyola (*el Metget*).⁹ Aquest òrgan revolucionari ocupava una part de l'hostal confiscat a un dels assassinats el 24 de juliol anterior, Gregori Travé. Els seus membres analitzaven la nova situació que els esdeveniments havien creat en la població.

El parer unànime dels reunits se cenyí a donar una resposta adequada per rebaixar l'optimisme de les dretes i proporcionar a les esquerres una injecció de moral que animés l'esperit revolucionari, d'una banda, i que, d'altra, mantingués l'esperança de la victòria de l'exèrcit republicà en els fronts militars. Després de molta discussió hom trobà la fórmula: es donaria un escarment contundent a l'eufòria palesament excessiva dels dretans, tot detenint una cinquantena dels seus components amb el pretext d'haver d'anar a «declarar al comitè per un assumpte urgent». L'objectiu real, però, se cenyia, una vegada aplegats, a procedir a un simulacre de judici popular, condemnant-los tots a la pena capital que s'executaria en tongades al proper terme de Sarraí, on els milicians d'aquesta població havien fet els preparatius per a l'execució.

La primera disposició que prengueren els reunits anà encaminada a alliberar de responsabilitats tots els que col·laborarien en la detenció dels dretans i la ulterior execució. En conseqüència els representants dels partits i sindicats elaboraren i signaren aquest document:

«Per mitjà de la present, acceptem tota la responsabilitat col·lectiva i personal, que ens pugui pertànyer per tots els actes efectuats pels companys delegats per a fer una neteja a fons de tots els elements considerats facciosos. Corrent a càrrec dels nomenats companys l'elecció dels que creguin que són desafectes al regiment revolucionari i antifeixista.

Per tant, signem la present a Solivella a dotze de febrer de mil nou-cents trenta-set.

Per la «Confederació Nacional del Treball», el president, Josep Muntanyola (segell).

Per l'Esquerra Republicana el president, Magí March (segell).

Pel Partit Socialista Unificat el president, Josep Montseny» (segell).¹⁰

Aquest document escrit i signat pels representants dels partits polítics i organitzacions sindicals integrants del comitè per evitar la represàlia per part de les autoritats de la Generalitat, ens suggereix algunes reflexions, la primera, la necessitat de justificar-se pels actes que s'anaven a realitzar. D'entrada manifestaven que els autors de l'enorme assassinat que hom preveia fer no eren persones individuals sinó, pel contrari, era la col·lectivitat de les esquerres les que ho haurien dut a terme. D'alguna manera responia a la famosa estrofa de Lope de Vega: «*Quién mató al Comendador? Fuenteovejuna, Señor. ¿Quién es Fuenteovejuna? Todo el pueblo, a una.*». D'aquesta manera, no es podria culpar individualment cap dels que varen intervenir en les detencions i execucions de la cinquantena d'homes de dreta de Solivella. La segona reflexió rau en el fet que si volien disculpar-se i evitar la represàlia, era perquè estaven convençuts que l'acte que estaven disposats a dur a terme era d'una enormitat molt considerable, i a més, punible fins i tot en aquelles circumstàncies revolucionàries. I la tercera, que algú, amb una certa autoritat política o governativa, va suggerir als membres del comitè el pla que es va adoptar.

La detenció d'una cinquantena homes de dretes

La disposició que tot seguit va prendre el comitè fou la detenció per a la seva posterior execució d'una cinquantena de persones conservadores que pogués servir d'escarment per a tots els solivellencs que s'alegraven de la pèrdua de la Màlaga republicana i de l'avenç de l'exèrcit franquista. És evident que els reunits coneixien prou bé el que havia passat feia pocs dies a la Fatarella i que l'assassinat de gairebé una trentena d'homes no havia suposat una represàlia notable, més aviat el contrari, ja que les autoritats preferiren oblidar aquells fets. A Solivella, de la seva banda, els executors i participants en les morts, justificables per als membres del comitè, restaven exonerats precisament pel document signat.

Els responsables del comitè confeccionaren la llista dels que havien de ser detinguts: hi trobem tradicionalistes, catòlics, lligaires, seminaristes, propietaris i jornalers, homes que ratllaven la seixantena i joves menors de vint anys. Si ens atenem a la declaració que va prestar el dia primer de febrer de 1939 en Josep Sanahuja Montseny -que era agutzil quan es produïren els fets del juliol de 1936 i el febrer de 1937- aquesta llista fou confeccionada materialment per dos membres del comitè, Josep Sanahuja Casamitjana (*el Gana*) i Antoni Montanyola, fill, (*el Cua*).¹¹ Per evitar sospites alguns homes de dreta no massa destacats, però, i que per aquest motiu no estaven a la llista, se'ls féu passar per les cases a buscar els que havien de ser detinguts, per bé que foren principalment els membres del comitè, ajudats pels milicians solivellencs auxiliars, els que anaren a cercar-los.

L'excusa per detenir a aquelles hores de la nit de l'hivern de 1937 es limità simplement a justificar que la raó era haver de signar urgentment uns documents a la seu del comitè.

L'operació s'inicià cap a les deu de la nit, hora que els delegats del comitè començaren la seva funesta tasca. Anaven armats amb pistoles i escopetes per intimidar els que es podien resistir. Sembla que sempre es féu per grups de més de tres milicians per a dur a terme les detencions. Els diversos grups es distribuïren per les diverses cases del poble. Per detenir el jove seminarista, avui beat, Josep Gasol Puig es presentaren a casa dels seus pares, segons manifestacions del seu progenitor del 23 de gener de 1939, davant del jutge instructor militar Josep Tous Massaguer (*Barquera*), Gregori Travé Espanyol i Joan Espanyol Pijoan.¹² Marc Romeu Closa, en la declaració que va fer davant el jutge instructor militar el 21 de gener de 1939 va manifestar que el varen anar a detenir a casa seva Josep Tous Massaguer (*Barquera*), Antoni Capdevila Masalies (*Caldeio*), Josep Travé Espanyol (*Pajaritos*), Manuel Montseny Massó (*Bui*), Josep Capdevila Noet (*Triqueles*), Helios Inglès Valle i Josep Castro Espanyol (*Malenos*).¹³ Segons la declaració de Magí Travé Mateu davant el jutge instructor militar el dia 21 de gener de 1939 l'anaren a detenir a casa seva el 12 de febrer de 1937, dirigits per Magí Decel Andreu,

els milicians Antoni Capdevila Masalies (*Caldeio*), Joan Espanyol Pijoan (*Pajà*), Pere Espanyol Espanyol (*Pern*), Josep Tous Massaguer (*Barquera*) i Josep Montseny Espinac (*Finquet*).¹⁴ Josep Ballart Anglès, un dels executats a Sarral, i el seu fill Xavier Ballart Ribas, segons la declaració de la seva vídua Teresa Ribas Iglésies, del 25 de gener de 1939 davant l'instructor militar José Ortiz, els anaren a detenir a casa seva, per bé que no ho pogueren dur a terme perquè no hi eren quan els anaren a cercar, els veïns Josep Capdevila Noet (*Triqueles*), Josep Sanahuja Montseny (*Jep*), Josep Travé Espanyol (*Pajaritos*), Frederic Travé Espanyol (*Catxet*) i Josep Tous Massaguer. Més tard, però, els van detenir; recordava que entre els dels comitè que duïen a terme les detencions hi havia Ciriac Renyer Travé, Antoni Cartanyà Domingo (*Ganso*), Antoni Espanyol (*Roset*), Hèlios Inglès Valle, Josep Iglésies (*Hereuet*), Joan Espanyol Pijoan (*Pajà*) i Antoni Travé Roselló.¹⁵

A alguns dels conservadors els agafaren al cafè de cal Mateu, d'altres al cafè del Sindicat i la resta a les seves respectives cases. Si bé la major part dels detinguts no oposaren cap resistència, malgrat el consell i els prec dels familiars perquè no acudissin a la seu del comitè; d'altres es negaren a lliurar-se, romanent silenciosos als seus domicilis, tot fent la impressió que a la casa no hi vivia ningú; d'altres s'escaparen pels corrals o darreres de les seves cases i fins i tot per les teulades, amagant-se a diversos habitatges, evitant ser presos. És el cas, per posar un exemple, de l'esmentat Magí Travé, el qual en lloc de lliurar-se als que el venien a detenir, no va obrir les portes de casa seva i s'escapà, al mateix temps, pels darreres de l'habitable, anant-se a refugiar a casa d'un amic pertanyent al bàndol esquerrà, que el va poder salvar, almenys de la mort a Sarral, tot i que al cap de tres dies es presentaren a casa seva quatre delegats del comitè -Magí Decel, Eusebi Cortès Jorba, Josep Montseny Espinac i Josep Inglès Renyer-, que, constituïts en tribunal, el condemnaren a una multa de 15 mil ptes., de les quals, però, només en va pagar 13 mil al comitè local.¹⁶

Alguns veïns pertanyents al comitè o amb bones relacions amb aquest organisme i els seus membres, procuraren evitar la condemna i mort d'alguns parents o amics. És paradigmàtic el cas de Josep Bordera i Jorba, el qual, segons va declarar per escrit el sis de juny de 1940 en el sumaríssim militar contra Antoni Espanyol Jové, aquest darrer el dotze de febrer de 1937 «avisó y ocultó en su casa al declarante cuando le perseguían para fusilarle».¹⁷ Joan Ribas Tous i Jaume Pallàs Montseny pogueren evitar una possible mort el 12 de febrer de 1937, perquè el cunyat del primer, Jaume Capdevila Nuet, els féu avisar perquè «se escondieran ya que había peligro de que fueran fusilados».¹⁸

Sembla també, segons afirma el seu nét en una carta que m'adreçà el 14 de juny de 2011, que gràcies a Josep Travé Espanyol «es van poder salvar alguns veïns del poble, al donar l'alarma quan estaven presoners a l'Hostal del Gori. Es pot preguntar (si volen dir la veritat) als familiars dels qui

van ajudar a escapar per la finestra del darrera que dóna a la rasa. Per allí es va escapar Carles Creus (cal *Sastre*), que després va ser cap de la Falange, o als familiars de Magí Iglésies (cal *Ros*), home de considerables proporcions i que la voluntat i la necessitat el van fer passar per aquella petita obertura». ¹⁹

La detenció dels dretans es va fer a mà armada i els detinguts foren obligats a aixecar les mans, si acceptem les declaracions de Joan Ribas Tous, que en la resposta que donà davant el jutge instructor militar de Valls el 14 de febrer de 1940 afirmà: «*Efectivamente salieron del café y pudieron darse cuenta una vez se hallaban en una de las calles de Solivella, cómo varios elementos derechistas destacados eran conducidos brazo en alto y pistola en mano al lugar del suplicio*». ²⁰

El simulacre de judici a la seu del comitè

Reunida la cinquantena de persones de dretes al magatzem de l'Hostal del Gori, residència del comitè, es constituí la paròdia de tribunal que els havia de jutjar. La declaració de Marc Romeu Closa, efectuada el 21 de gener de 1939, davant l'instructor militar que actuava a Solivella, especifica que els membres d'aquest tribunal eren Helios Inglés Montanyola, que actuava de president, Josep Montseny Espinac (*Finquet*) i Antoni Messaguer Espanyol (*Xixonet*). ²¹ Al carrer hi havia diversos milicians armats que custodiaven els presos. Segons declaració de Josep Gasol i Puig, pare del jove beat Josep Gasol i Montseny, feta el 22 de gener de 1939 davant el jutge instructor militar, s'hi comptaven Josep Montanyola Ribera (*Cua*), Manuel Montseny Massó (Bui), Josep Montseny Espinac (*Finquet*), Josep Copons Renyer (*Xacó*), Josep Castro Espanyol (*Malenos*), Andreu Pinent Marc (*Vidrier*), Antoni Montseny Peiraló (*Pepis*) i Antoni Capdevila Masalies (*Caldeio*). ²²

El tribunal decretà la pena de mort a un bon nombre dels aplegats. Els seus noms s'enregistraren en una llista escrita en un paper perquè els ajudants i col·laboradors del comitè tinguessin la certesa dels que s'havien d'aplegar i executar. A les onze de la nit es féu pujar a un camió, -prèviament s'havien lligat les mans dels condemnats- la primera tongada integrada, pels vuit primers reus. Eren Francesc Sans Iglésies (*Cisquet Gasset*), de 49 anys, Jaume Iglésies Tous (*Mateu*), de 59 anys, Josep Gasol Montseny (*Samarreta*), de 21 anys, Tomàs Espanyol Saperes (*Bufó*), de 22 anys, Josep Ballart Anglès (*Bajar*) de 49 anys, i Josep Masalies Palau (*Esqueixalat*), de 18 anys, a més de Josep Sans Iglésies (*Sastre del Flavià*) i Ramon Bergadà Muntanyola (*Ramon Ximet*).

Desconeixem els motius reals de l'elecció d'aquestes primeres vuit víctimes, tot i que algunes veus suposen que la causa referent als dos joves Josep Gasol i Tomàs Espanyol el podia haver determinat el fet que

havien estat estudiants de capellà, en la seva qualitat de seminaristes abans de l'esclat de la guerra i revolució; sobre el jove Masalies perquè havia actuat en la recol·lecció de la collita de cereals de la «Coma del Salat» per part de les dretes abans que ho fes el parcer; Francesc Sans perquè amb els seus escrits i versos punyents havia fulminat mantes vegades les actituds insolidàries, sectàries i poc democràtiques de les esquerres; de Jaume Iglésies la seva pertinença a les dretes de la població i el fet que al seu cafè s'hi reunissin generalment els seus correligionaris; de Josep Sans, a banda del seu radicalisme dretà, el fet que per haver estat expedientat i sancionat amb l'expulsió de funcionari municipal pel primer ajuntament de la República, no cessés en les seves constants crítiques a les actuacions del govern municipal; de Josep Ballart, hom creu que la seva elecció fou a causa de la seva personalitat dretana i la participació en els diversos moviments polítics d'aquest caire, no només a Solivella sinó també a nivell comarcal i, finalment, de Ramon Bergadà, també la seva pertinença al sector dretà i la seva activitat política. Amb tot, són simplement suposicions que no podem confirmar documentalment. Per tant, l'elecció d'aquest primer grup vers al patíbul podria haver respost a altres motivacions que desconeixem.

Trasllat dels vuit primers reus a Sarral i la seva execució

El camió amb aquests vuit detinguts i condemnats i els que els custodiaven s'enfilà per la carretera de Sarral. Arribats al lloc previst, en plena nit, els milicians feren baixar els condemnats que havien lligat de dos en dos i els situaren davant el vall on havien de caure després dels trets mortals. Mentre estaven al camió, Josep Sans Iglésies i Ramon Bergadà Muntanyola, així com Josep Gasol, Josep Masalies i Tomàs Espanyol havien aconseguit deslliurar-se dels lligams que els ferraven, gràcies a una petita navalla del jove Masalies, amb la qual pogueren serrar els diversos cordills. Havien convingut, així mateix, simular que continuaven lligats fins després d'abandonar el camió. Davant del mateix vall on havien de caure morts, enmig de la foscor de la nit, els deslligats, després d'abandonar el camió, es dispersaren corrent en tots els sentits i direccions, provocant amb els seus crits una gran confusió entre els milicians que fou aprofitada per fugir. Els més grans no s'arriscaren i estoicament acceptaren el seu destí. Josep Gasol, un dels fugits, però, rebé diversos trets a les cames a poca distància del lloc, que no li permeteren córrer massa metres. Atrapat tot seguit pels milicians, mentre els ensenyava, entre plors pel dolor i l'espant, les ferides ocasionades, allà mateix fou clivillat per les bales de les pistoles i el plom de les escopetes dels revolucionaris solivellencs.

Els que participaren en la funció macabra de sang i mort de Sarral no foren pocs, per la importància de l'acte el comitè hi destinà diverses persones, a més dels col·laboradors de Sarral que s'hi ajuntaren i ajudaren en l'execució. Josep Gasol Puig en la seva declaració davant el jutge militar esmenta els noms de Josep Sanahuja Casamitjana (*Gana*), Gregori Travé Espanyol, Ciriac Renyer Travé (*Renyer*), Hèlios Inglès Valle (*Metget*) i Joan Espanyol Pijoan (*Pajà*).²³

Aquella nit, a una parada al costat de la carretera de Sarral a Montblanc, a un quilòmetre i un centenar de metres del primer poble, caigueren cinc solivellencs, que foren inhumats al clot que havien excavat els milicians de Sarral i que estava destinat als cadàvers d'algunes veïns de dreta d'aquesta població, els quals, precisament, presumint alguna maltempsada, abandonaren el poble abans que això succeís. Al damunt dels cadàvers per agilitar la seva putrefacció, els milicians hi llançaren calç viva.

L'operació d'execució havia trigat més del que s'havia previst inicialment. El que havia de ser una execució ràpida, atès que els preparatius -sobretot la destinació dels cadàvers- havien estat realitzats pels membres del comitè de Sarral s'havia allargat excessivament en el temps. Així mateix, el fet que alguns dels reus haguessin pogut fugir i escapolir-se implicà que una part del temps es dediqués a la recerca dels fugitius.

Els escapolits de la massacre

Josep Sans Iglésies i Ramon Bergadà i Muntanyola una vegada s'hagueren allunyat de l'escenari de les execucions, esperaren cadascú en el lloc on s'havia amagat per ser testimonis del desenvolupament dels fets. Després de la seva fugida, pogueren sentir en el silenci de la nit, primer, els crits i jaculatòries dels reus, i després, els trets que tallaren les vides dels tres primers assassinats i, un temps després, del seminarista, actualment beat, Josep Gasol. Els dos escapolits es posaren el dia següent en contacte amb les seves respectives famílies que els hi propiciaren la fugida a Barcelona on es pogueren amagar a casa dels respectius parents. Ramon Bergadà pogué arribar, després de superar infinites dificultats, a Donòstia, on fou acollit també per familiars. Integrat a l'exèrcit franquista, es presentà a Solivella tot just la seva ocupació, on fou designat com a membre de la primera comissió gestora municipal. Josep Sans, a través d'un nebot que dirigia una escola municipal graduada a Nules (Plana Baixa), fou acollit a casa seva on passà amb una certa tranquil·litat la resta del període de guerra, per bé que aviat s'hi desplaçà una filla seva per acompanyar-lo a l'exili. Aparegué a Solivella al cap de pocs dies també de l'entrada de l'exèrcit franquista, recuperant interinament la responsabilitat que havia tingut en el municipi abans de la proclamació de la II República.

Els joves Tomàs Espanyol Saperas i Josep Masalies Palau fugiren de l'escenari de mort d'aquella parada del terme de Sarral i arribaren el primer al terme de Pira, on fou després localitzat i executat sense compassió. Sobre Josep Masalies, malgrat la foscor d'aquella nit, va poder ser seguit pels milicians perquè portava uns pantalons de color blanc que delataven la seva direcció i un dels trets que li tiraren el va ferir a la cama. Malgrat la nafra, va poder fugir fins que arribà a un tros del terme de Solivella. Aquí es trobà amb un altre dels escapolits, Josep Sans, qui en veure'l nafrat i impedit per fer una llarga caminada, l'aconsellà que s'amagués en una pallissa d'un home de dretes, tot suposant que en trobar-lo avisaria als seus parents perquè l'anessin a cercar i en tinguessin cura. En efecte, el jove *Esqueixelat* es pogué amagar en una caseta del camp de propietat de cal *Tonatxo*. Aquí hi restà fins que al matí del dia següent hi arribà l'amo, el jove li demanà ajut perquè comunicués als seus parents la seva situació de manera que el vinguessin a buscar, ateses les dificultats que tenia per caminar a causa de les nafres que havia sofert a la cama. El vell *Tonatxo* es comprometé amb el jove a dur a terme el que li havia demanat i se'n tornà al poble per complir el seu propòsit. Durant el camí, però, l'home per por a les possibles represàlies del comitè, que havia ordenat un pregó amenaçant severament a qui ajudés o amagués els fugitius de Sarral, s'hi repensà i canvià de parer de manera que en arribar a la població, enlloc de comunicar als familiars del jove ferit la seva situació, s'adreçà a l'Ajuntament i explicà al secretari Josep Travé el que sabia. El funcionari municipal, atesa la situació tensa en el si del consistori i també del comitè, i sobretot davant les greus amenaces esgrimides pel comitè sobre tots els que sabessin el parador d'algun dels fugitius i no ho denunciaven, l'aconsellà que per evitar-se possibles problemes el més prudent era denunciar la situació al comitè de manera que fos aquest qui prengués la decisió més oportuna en aquells moments de tanta gravetat.

El comitè en assabentar-se de la situació del jove Josep Masalies Palau es mantingué en el posicionament del dia anterior: executar l'atrapat. Tot seguit alguns milicians, amb la màxima discreció, anaren al tros del *Tonatxo* i allà mateix mataren el jove. La veu que corria pel poble era que fou enterrat al lloc on fou assassinat. Però després de la guerra, quan es bastí al centre del cementiri el mausoleu on s'hi dipositaren les restes dels executats pels revolucionaris durant el període bèl·lic, entre els quals els que ho foren a Sarral el febrer de 1937, desenterrats d'acord amb la resolució que adoptà el consistori municipal de Solivella el 24 de gener de 1939,²⁴ no s'hi trobaren les restes de Josep Masalies ni tampoc, després de fer algunes recerques al tros de *Tonatxo*, en aquest camp, de manera que no es pogueren inhumar a l'esmentat mausoleu, tot i que en el llistat que enregistra la làpida de marbre negre hi consta el seu nom.²⁵ Amb tot, la família del jove creu que, per les informacions que els hi donà un membre del comitè, les seves restes foren inhumades el mateix dia de la seva execució al cementiri del poble.²⁶ Una altra versió d'aquest

succés assevera que el jove Masalies va ser detingut a la caseta del tros del Tonatxo per membres del comitè i portat al cementiri de Solivella, on fou assassinat i inhumat al lloc on s'havien enterrat els executats a final de juliol de 1936.

Alliberament de la resta dels detinguts a l'Hostal del Gori

A la seu del comitè la tardança estava provocant nerviosisme entre els seus membres i també entre els carcellers. El neguit, d'altra banda, s'havia apoderat tanmateix dels detinguts, que desconeixien el destí dels seus correligionaris i què els ocorreria a ells mateixos. Aquests darrers, a mesura que passava el temps, demanaven explicacions preguntant perquè els conduïts en camió trigaven tant en tornar després d'anar a declarar, al mateix temps que exigien poder retornar a les seves respectives cases. Els responsables del comitè no tenien resposta a les preguntes i de la seva banda estaven també preocupats per si s'havia esdevingut algun imprevist de darrera hora davant tanta tardança. Fou tanta la pressió sobre els milicians -ja que diverses dones dels detinguts i fins i tot alguns fills i filles es presentaren al lloc on estaven empresonats els seus familiars reclamant el seu alliberament- que ja de matinada -quan encara no havien arribat els executors de les morts de Sarral- els responsables del comitè decidiren alliberar la resta dels empresonats. També influí en la decisió les peticions d'alguns parents dels detinguts, correligionaris dels membres del comitè, que exigien l'alliberament dels empresonats.

Tot plegat comportà que abans que retornés el camió de la mort, els detinguts a l'hostal fossin alliberats. Els membres del comitè pensaren que amb la primera tongada d'executats ja n'hi hauria prou per escarmentar a les dretes del poble i que no calia vessar més sang, ni implicar més famílies en la dansa macabra de la mort. Els detinguts foren, doncs, pels motius assenyalats, alliberats aquella mateixa matinada del 13 de febrer de 1937.

Hi hagué suport polític exterior a l'actuació del Comitè de Solivella? Cap ressò en el Govern ni en la premsa.

La premsa de l'època no enregistrà aquest nou esdeveniment de barbàrie dut a terme a Solivella, tampoc l'autoritat que li competia aquests tipus d'actuacions delictives no va prendre cartes en l'assumpte, ni adoptà cap disposició al respecte. El més normal hauria estat que el delegat governatiu del Govern de la Generalitat a Tarragona o el corresponent de Montblanc, hagués iniciat una informació sobre el que havia passat en aquest poble, prou conegut, d'altra banda, pels fets de juliol de 1936. S'havia produït una nova extralimitació dels revolucionaris solivellencs? Qui era o quins eren

el responsable o responsables d'aquesta nova actuació? Quin suport tenien els revolucionaris solivellencs per dur a terme aquesta nova acció de repressió dels seus adversaris polítics? Podien assassinar per la simple sentència del comitè de milícies antifeixistes -que legalment ja havia estat abolit- una cinquantena de persones sense un judici previ amb les garanties processals exigides?

Totes aquestes preguntes, de les quals no tenim resposta, ens suggereixen algunes sospites, que no se sustenten sobre cap base documental: que «algú» amb una certa autoritat política va autoritzar l'actuació, amb la condició que es duqués a terme amb discreció i que no sortís als mitjans, per no afegir més llenya a aquella població tan tristament castigada amb la mort. No sabem, ni crec que sapiguem mai, el nom de la persona o persones que va o van assumir aquesta responsabilitat. El més lògic podria ser que l'autorització o el vist i plau o la no represàlia pels fets, sorgís d'algunes de les autoritats governatives de la Generalitat a Tarragona.

Per contra, uns fets esdevinguts uns dies abans a la Fatarella, en què els represaliats foren els pagesos del lloc, mitjans i petits propietaris afiliats a l'Esquerra Republicana de Catalunya, el PSUC, UGT i Unió de Rabassaires (UR), en nombre de trenta-quatre, que foren assassinats pels militants anarquistes de la contrada, aviat motivà la intervenció de les autoritats governatives de la Generalitat,²⁷ ja que el Consell Executiu condemnà categòricament els assassinats, féu elaborar un informe per la Junta de Seguretat Interior de Catalunya,²⁸ i un altre de dos militants d'ERC i del PSUC, Oller i Climent, respectivament,²⁹ i nomenà un jutge especial perquè instruís el cas en la persona d'Alfons Rodríguez Dranguet.³⁰ L'actuació judicial comportà l'empresonament de més de quaranta persones.³¹ Així mateix, la premsa de l'època se'n féu ressò, com ho palesa que en parlessin els diaris *La Vanguardia*, -que l'enregistrà en diverses dates.³² i també *Solidaridad Obrera*, del 26, 27 i 28 de gener de 1937, *La Batalla*, del 27 i 29 de gener de 1937, *Las Noticias*, de 27 i 28 de gener de 1937, *Treball*, de 28 de gener de 1937 i *La Humanitat* dels dies 28 i 29 de gener de 1937.

Al cap d'uns dies, entre el 1921 de febrer, s'esdevingueren els «fets de Centelles», que tot i ser de naturalesa diferent, implicaren també la mort de sis persones. Com en el cas anterior, també aquí el Govern de la Generalitat s'ocupà d'aquest esdeveniment, sobre el qual fou elaborat un informe especial, redactat el 24 de febrer, que arribà a l'Audiència i que es conserva al fons de l'arxiu del president Tarradellas dipositat al monestir de Poblet.³³

Les cruels actuacions violentes, amb el resultat de diversos assassinats per part dels comitès d'Orriols i de Salt, van tenir una resposta contundent per part del govern de la Generalitat. A primers de maig de 1937 es dissolgué el Comitè d'Orriols i com a resultat els seus membres o fugiren o s'amagaren, mentre d'altres foren detinguts i empresonats a Girona el vint de maig.³⁴ L'arribada a la població d'un destacament de Guàrdies d'Assalt acabà amb el domini del comitè i restablí l'ordre públic republicà.³⁵ El 23 de juliol el

Diari Oficial de la Generalitat publicava un anunci requisitori contra Genís Serrat (el capítost del Comitè d'Orriols) i sis membres més d'aquest organisme per assassinats, detencions il·legals, robatoris i altres delictes comesos a Orriols.³⁶

És del tot evident que les execucions de gent de dreta de Solivella del febrer de 1937 no tenen parangó, per posar un exemple dels que acabem de citar, pel nombre d'afectats directes amb els de la Fatarella. No són comparables els sis morts solivellencs, en una vila que tenia uns 1.516 habitants, amb els entre 27 i 30 de la població de la Terra Alta, que en aquells moments havia assolit 2.401 habitants.³⁷ Cal tenir present, però, que si l'actuació no hagués estat desbaratada per la fugida de quatre dels condemnats -per bé que després dos foren atrapats- i pel nerviosisme que comportà una espera tan llarga a la presó de l'Hostal del Gori, on havia estat retinguda la resta de la cinquantena d'homes, la violència s'hauria emportat un major nombre de víctimes, superior fins i tot, segons havia estat programat, a les de la Fatarella. La voluntat del comitè era molt clara: executar tots aquells homes que havien estat seleccionats per ser detinguts i morts.

Per mantenir l'ordre republicà en el futur i per tal d'evitar la repetició de fets com els que havien succeït, les autoritats governatives de la Generalitat van acordar deixar al poble 25 homes de les patrulles i 25 guàrdies d'assalt no només per a mantenir l'ordre sinó també per a efectuar els escorcolls a la recerca d'armes.³⁸ El resultat de la repressió fou de 47 detinguts, que van ser portats a Barcelona.³⁹

Per contra, a Solivella no s'adoptà cap disposició que afectés el futur de la població ni tampoc cap represàlia per part de les autoritats contra els presumptes delinqüents. No hem trobat cap document coetani a l'arxiu municipal de Solivella que faci referència a aquest esdeveniment de Sarral del febrer de 1937. Tampoc no s'ha trobat, diversament, del que ha esdevingut en altres llocs, tal com hem avançat, cap document relatiu a aquest episodi a l'Arxiu del president Tarradellas de Poblet.⁴⁰

Una petita navalla propietat del jove Josep Masalies Espanyol va permetre que alguns dels detinguts i emmanillats amb cordills, es poguessin desfer, i en baixar del camió de la mort seguint direccions oposades, evitant una altra jornada de sang i mort, que pels detinguts podia doblar en nombre de morts els de juliol de 1936. Els fets del 12 de febrer de 1937, coneguts com les «execucions de Sarral», no tingueren el ressò ni la divulgació entre la gent de la comarca, que van tenir els «fets de Solivella» del juliol de l'any anterior.

La recuperació de les restes i la construcció d'una creu al lloc dels assassinats de Sarral

Una de les primeres disposicions que adoptà la comissió gestora municipal designada el 15 de gener de 1939 per l'alferes del cos jurídic militar de la cinquena divisió de Navarra Joan Martí Vilanova, fou la de recuperar les restes dels correligionaris assassinats i inhumats en indrets de fora la població.⁴¹ A la sessió del dia 24 de gener de 1939 els membres de la comissió gestora acordaren *«por unanimidad trasladar los restos de Jaime Iglesias Tous, José Ballart Anglés, José Armengol Montseny, Matías Sanahuja Clavé, Francisco Sans Iglesias, José Salvadó Sans, Tomás Español Saperas, José Gasol Montseny y José Palau Solé, fusilados por los rojos y enterrados algunos de ellos en cementerios de otros pueblos y otros en campos que no son de uso debido para dar sepultura a las personas. Se hace constar que todos los hombres antes mencionados han muerto a favor del GMN, habiendo derramado su sangre por Dios, por España y por sacar de la esclavitud a todos los españoles, que se veían privados de las libertades religiosas, y en todos los actos usurpados los derechos y los sentimientos de las personas honradas; que esta fiesta de luto y en conmemoración de los caídos por salvar a la Patria se celebre el día trece de febrero del actual año, corriendo a cargo del ayuntamiento todos los gastos que ocasione y pueda haber para hacer las excavaciones y traslado de los mismos, así como contribuir a pagar todo cuanto sea necesario para que dicha fiesta de homenaje y conmemoración, se celebre con la máxima esplendidez, como norma para lo sucesivo, se acuerda que en todos los casos similares que puedan presentarse, este ayuntamiento contribuirá con una cantidad igual a la que corresponda a cada uno de los antes relacionados individuos, a prorrateo entre todos ellos el total de gastos que ocasione al acto antes referido»*.⁴²

La comissió gestora municipal, per la seva banda, va celebrar amb especial solemnitat la commemoració de l'assassinat de les sis persones de Sarral amb la inauguració d'una creu col·locada al costat de la carretera de Sarral a Pira, davant mateix de la parada on foren executats. El municipi va costejar la creu i el dia tretze de febrer de 1939, d'acord amb la disposició presa per la comissió gestora, s'inaugurà amb la presència dels seus integrants i els familiars, parents i amics dels afusellats, -especialment les vídues, fills, pares i germans- així com també dels dos supervivents d'aquella matança, Josep Sans Iglésies i Ramon Bergadà Montanyola. Per amenitzar la commemoració la comissió gestora va llogar l'orquestra de Maties Amorós, de Montblanc i s'adquiriren, així mateix, corones de llorer i pensaments per adornar la creu i l'escenari.⁴³

La construcció d'un mausoleu al bell mig del cementiri del poble

Una de les disposicions que també en aquest sentit va adoptar la comissió gestora municipal l'estiu de 1939, fou la de confeccionar un mausoleu al bell mig del cementiri per dipositar-hi les restes dels cossos exhumats dels «caïdos» solivellencs a mans dels revolucionaris. Aquesta comissió el dia 6 de juliol de 1939 prengué l'acord de construir una tomba comuna o ossera al bell mig del cementiri municipal de Solivella per a tots els «caïdos» locals, damunt de la qual més endavant s'hi construiria un mausoleu, on el dia 24 s'hi traslladarien les restes dels afusellats durant el període revolucionari.⁴⁴ La inauguració del mausoleu tingué lloc el dia 24 de juliol de 1940, amb una missa que oficià el rector de la parròquia, mossèn Ramon Huguet.⁴⁵ Prèviament s'hi havien dipositat les restes dels «caïdos», tant els exhumats fora del poble com els que foren inhumats en una fossa comuna dins el cementiri, entrant a mà dreta, especialment els assassinats el mes de juliol de 1936. El mes de desembre de 1941, a la sessió del dia 18, presidida per l'alcalde Magí Travé Mateu, s'acordà la confecció d'una làpida de marbre blanc en la qual hi fossin gravats tots els noms «*de los mártires locales que dieron su vida por Dios y España durante nuestra Cruzada de Liberación*».⁴⁶

Finalment, el dia 12 de febrer de 1942 el rector va beneir la làpida que havia construït el marbrista de Tarragona, Salvador Cantos.⁴⁷ En aquest marbre s'hi inscrivieren els 47 homes d'ideologia dretana que havien sofert la crueltat dels revolucionaris solivellencs, entre els quals hi figuraven els sis assassinats a Sarral.⁴⁸

La construcció d'un cenotafi a l'interior de la població davant les cases on varen resistir els sublevats el mes de juliol de 1936

Al cap d'uns anys, sota l'alcaldia d'Anton Espinac Garcia, -tot i que la seva construcció s'havia acordat durant l'alcaldia de Gregori Travé Domingo, el qual el 24 de juliol de 1939, amb motiu del tercer aniversari dels fets de juliol de 1936, hi posà la primera pedra, aportant la família dels «caïdos» de dreta una fotografia que col·locada dins d'una ampolla i dipositada després al terra de l'espai que hom preveia que ocupés el monument- s'inaugurà solemnement el 20 d'agost de 1944, amb l'assistència del governador civil de Tarragona, l'alcalde de Montblanc i d'altres autoritats civils i militars del règim.⁴⁹

A la part central del cenotafi, corresponent al pis principal o segon, a dues de les seves quatre cares, les que miraven al carrer de la Creu, o banda sud-oriental, i a cal *Sujeto*, a la banda nord-occidental, s'hi col·locaren dues làpides de marbre negre on hi eren inscrits vint-i-cinc noms a cadascuna, en total, doncs,

Creu dedicada als solivellencs assassinats el 12 de febrer de 1937, amb el dos supervivents a banda i banda, Josep Sans Iglèsies i Ramon Bergadà Muntanyola, el dia de la inauguració.
(Foto de Pere Sans i Solé cedida per Josep Ballart Guasch).

Foto de la inauguració de la creu el dia 13 de febrer de 1939 dedicada als solivellencs assassinats a Sarral, amb l'assistència dels familiars dels morts (Foto de Pere Sans i Solé, cedida per Magí Sans i Solé).

de cinquanta, que responien a les persones de dreta que foren executades durant el període revolucionari i també els morts de dreta als fronts bèl·lics. Entre aquests noms dels morts s'hi comptaven els sis assassinats el dotze de febrer de 1937 a Sarral.⁵⁰

L'aprofitament polític d'aquesta commemoració per part de les autoritats municipals franquistes.

Les autoritats franquistes que governaren la població a partir del mes de gener de 1939, utilitzaren no només els morts de dreta dels dies 23 i 24 de juliol de 1936, sinó també els sis afusellats el 12 de febrer de 1937 a Sarral. Tots els morts foren considerats «*mártires de la Nueva España*» i en les creus o làpides commemoratives que es col·locaren en els indrets on foren assassinats s'hi podia llegir «*muertos gloriosamente por Dios y por España*», «*dieron su vida por Dios y por la patria*» o «*Caidos por Dios y por España*».

Els diversos ajuntaments franquistes magnificaren la gesta de les dretes i organitzaren diverses actuacions per mantenir viva la memòria dels seus:

a final d'octubre de 1939 la comissió gestora presidida per Magí Travé Andreu acordà la confecció d'un «*Cuadro de Honor de los excautivos y asesinados por la horda roja marxista de Solivella*» que recollia les fotografies i els noms dels morts a la població i també al front de les persones de dreta, així com també les que estigueren a punt de ser executades o les que sofriren presó durant el període revolucionari, en un total de 50, que fou lliurat a cada una de les famílies que hi tenien enregistrats parents. També una còpia presidí durant molts anys el saló de plens de la casa de la vila.⁵¹ L'abril de 1944, sota l'alcaldia d'Anton Espinach Garcia es creà la «*Medalla de la villa*», per premiar aquelles persones que haguessin excel·lit en serveis a la població, essent els primers honorats amb aquesta distinció els «*camaradas*» que es varen aixecar en armes el 23 de juliol de 1936. Se'n confeccionaren trenta-cinc, una de les quals -d'argent daurat- s'obsequià al Capità General de Catalunya, general José Moscardó.⁵² Es repartiren a trenta excombatents el vint d'agost de 1944, quan s'inaugurà el monument de la Plaça de la Creu.⁵³

L'espai públic del poble fou ocupat també amb làpides commemoratives, mentre pel terme i a d'altres llocs del territori s'eregiren creus en els indrets dels assassinats, i al bell mig de la vila s'aixecà el «monument de la plaça de la Creu», obra de l'arquitecte vallenc Josep M. Vives Castellet.⁵⁴

Les autoritats franquistes mantingueren també viu el record dels assassinats pels revolucionaris festejant cada any, entre d'altres dates commemoratives del règim, les del 24 de juliol i 12 de febrer: s'oficiaven misses de campanya al mausoleu del cementiri o al monument de la Plaça de la Creu, tot just després de l'acabament de la guerra, o posant corones de llorer en anys posteriors als monuments que s'erigiren.

Perquè no caigués en l'oblit el record de les «gestes» dels compatriotes de dreta, els diversos ajuntaments franquistes tingueren cura de propiciar que la premsa provincial i les publicacions oficials enregistrassin i difonguessin els «fets de Solivella» -els esdevinguts el juliol de 1936 i les execucions de Sarral de febrer de 1937- perquè per als muníceps representava una clau que els obria moltes portes de l'administració pública d'aquella època.⁵⁵

Conclusió

La nit del 12 de febrer de 1937, en una parada de vora la carretera que va de Sarral a Montblanc, a un quilòmetre i escaig de la primera població, foren portats pels membres del Comitè de Solivella per passar-los per les armes, els vuit primers homes, d'una cinquantena que tenien preparats i que es trobaven detinguts al magatzem de l'Hostal del Gori de Solivella. El motiu que s'al·legà per a detenir-los a les seves respectives cases, era d'anar a declarar amb urgència, atesa l'hora -les deu de la nit-, a la seu del comitè, per bé que el real se cenyia a escarmentar les dretes solivellenques davant la seva eufòria prou manifesta

després de la presa de Màlaga per les tropes franquistes. Sotmesos els detinguts a un simulacre de judici per tres membres del comitè, la majoria foren condemnats a mort. Amb el camió que disposava la institució els reus havien de ser traslladats a tongades al poble de Sarral per ser executats, aprofitant el lloc que el comitè d'aquesta població havia preparat per matar diversos individus de dreta que, assabentats del propòsit, abandonaren la població.

El fet que durant el trajecte, gràcies a una petita navalla que un dels reus portava, es poguessin deslliurar dels venciells que els lligaven els canells, motivà que en saltar del camió els més audaços i joves, entre crits i a l'empara de la nit, es dispersessin en direccions contràries, tot motivant una enorme confusió entre els milicians. Dels vuit, quatre aconseguiren escapar-se, si bé dos foren agafats novament i executats; el dos restants se salvaren. Els altres quatre primers que restaren al lloc, homes ja d'una certa edat, acceptaren el seu destí i foren assassinats allà mateix.

La primera comissió gestora que exercí d'ajuntament tingué una cura especial en aplegar al cementiri del poble les restes dels solivellencs de dreta morts durant el conflicte bèl·lic i el període revolucionari, especialment, els assassinats al terme de Sarral, al mateix temps que per honorar la seva memòria, inaugurava el tretze de febrer de 1939 una creu al costat del lloc dels fets on hi eren enregistrats els noms dels immolats, amb els seus respectius anys, i dels dos supervivents.

Les autoritats franquistes s'autoatribuïren la sort dels assassinats a la seva causa, considerant-los «*compatriotas*» i correligionaris, executats pels adversaris polítics, «*las hordas rojas*», tal com apareix escrit a la creu que ho commemora.

En conseqüència, durant el franquisme, els diversos ajuntaments cada any celebraven el 12 de febrer com una diada festiva en memòria dels sis executats a Sarral, com un element més integrant dels «fets de Solivella», que han passat ja a la història com un lamentable esdeveniment ocorregut l'inici de la darrera guerra civil.

Notes

- 1.- Sobre la inauguració del monument en commemoració dels assassinats a Sarral el 12 de febrer de 1937, podeu veure Josep M. SANS TRAVÉ, «El monument de la plaça de la Creu: L'ombra allargada dels «Fets de Solivella»», *Podall*, (Montblanc), 1, (2011), p. 58-131 (republicat en el nostre llibre *El monument de la plaça de la Creu. L'ombra allargada dels «Fets de Solivella»*, Lleida, 2012, p. 97-99); Luis CLIMENT, *Rojos en Tarragona y su provincia*, Tarragona, 1942, p. 66-67 i 223-224; *El Diario Español* del 12 de febrer de 1939 publicava una notícia sobre els «Fets de Solivella» i el mausoleu que s'havia d'inaugurar, on hi havien de dipositar les restes dels «caiguts» a mans dels revolucionaris. (podeu veure la notícia a Jaume GÓMEZ TRAVÉ, *Solivella. 1900-1950. Diari íntim*, s.d., s.l., p. 417-418. Agraïxo a Jordi Piqué, director de l'Arxiu Històric Municipal de Tarragona, el fet d'haver llegit aquest treball, així com els seus suggeriments que he intentat introduir en el text del present article.
- 2.- Sobre la inauguració d'aquesta creu commemorativa, avui mig escapçada, vegeu Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument de la plaça de la Creu. L'ombra allargada dels «Fets de Solivella»*, *Op. cit.*
- 3.- Sobre els «fets de Solivella» es pot veure Luis CLIMENT, *Rojos en Tarragona y su provincia*, Tarragona, 1942, p. 59-67; Andreu MAYAYO, «Els fets de Solivella, juliol de 1936», *L'avenç*, (Barcelona), 79, (febrer 1985), p. 34-39; Andreu MAYAYO, *La Conca de Barberà (1890 - 1939) De la crisi agrària a la Guerra Civil*, Montblanc, 1986, p. 423-431; David TORMO, «Els Fets de Solivella», a *La Guerra Civil a Catalunya (1936-1939) I. Alçament militar i primers mesos de guerra*, Barcelona, 2004, p. 86-87.
- 4.- Josep-Antoni POZO GONZÁLEZ, *El poder revolucionari a Catalunya durant els mesos de juliol a octubre de 1936. Crisi i recomposició de l'Estat. Volum III*, Tesi presentada a la UAB, el 21 de juny de 2002, p. 103.
- 5.- Remeto a un llibre meu, de propera aparició, titulat «Els fets de Solivella. Misèria i mort el juliol de 1936 i el febrer de 1937 i revenja i repressió franquista el 1939-1942». També remeto a la bibliografia ja citada a la nota núm. 3.
- 6.- Hi ha molta bibliografia sobre aquest tema. Remetem només a dues obres que donen una idea del dramatismes que suportà aquesta ciutat andalusa durant el període bèl·lic i revolucionari: Per al període revolucionari vegeu Elías de MATEO AVILÉS, *Las víctimas del Frente Popular en Málaga. La «otra» memoria histórica*, Málaga, 2007; per a tot el període bèl·lic i la repressió franquista vegeu Antonio Santiago GONZÁLEZ VILLENA, *Guerra civil. Málaga de la represión a la represión*, Málaga, 2014.
- 7.- Josep MAYMÍ, *Entre la violència política i el conflicte social. Els comitès antifeixistes de Salt i d'Orriols en el context de la guerra civil 1936-1939*, Ajuntament de Salt - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 45-46; Josep CLARA, «Bombardeig de Roses i nit de terror», *Revista de Girona*, (Girona), 118 (1986), p. 72-76. Sobre el famós comitè d'Orriols vegeu, a més, Josep MAYMÍ -Josep ROS - Xavier TURRÓ, «La revisió del mite: el Comitè Antifeixista d'Orriols», *Revista de Girona* (Girona), 183, (juliol-agost 1997), p. 56-63.
- 8.- ACCB, Fons municipal de Solivella, Reg. 2.597.6. f. 1r-2r.
- 9.- Sobre l'organització, composició, personals auxiliar, actuacions i dissolució d'un comitè vegeu, per exemple, Jordi PUJULÀ, «Poder i revolució el 1936. El Comitè de Milícies Antifeixistes d'Olot», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, (Olot), 1995, p. 143-167. Una visió general dels comitès i la seva actuació es pot veure a la tesi doctoral de Josep-Antoni POZO GONZÁLEZ, *El poder revolucionari a Catalunya durant els mesos de juliol a octubre de 1936 / Crisi i recomposició de l'estat*, presentada

a la Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres. Departament d'Història Moderna i Contemporània, defensada el 21 de juny de 2002. Una síntesi sobre els comitès a les terres gironines es pot veure en el treball final de grau d'Àlex CARO FRANCO, *Comitès Locals a les comarques gironines durant la Guerra Civil Espanyola*. Universitat de Girona, 4 de juny de 2014.

- 10.- Aquest document tan important fou trobat casualment per Antoni i Ventura Sans Masalies -fills de Jaume Sans Vinyes, assassinat el 24 de juliol de 1936- cap als anys quaranta a cal «Xuflero», quan s'endrecava aquesta casa, situada al començament del carrer Barraquetes, a mà dreta, avui Gombau d'Oluja. Els nens en trobar aquest paper escrit a màquina i amb els segells de les tres institucions el varen agafar i el portaren a la seva mare Rosa Masalies, la qual el conservà fins a l'adveniment de la democràcia. Poc abans de morir, però, el va estripar per esborrar la memòria escrita d'uns temps llunyans que mai hauria volgut viure. La seva filla Francina, religiosa de la Sagrada Família d'Urgell, tingué cura prèviament de copiar el seu contingut. Gràcies a aquesta còpia, que considero que recull els fets tal com varen esdevenir, he pogut disposar de la informació adient. Agraeixo a la germana Francina la seva bona disposició en facilitar-me-la.
- 11.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, op. cit. p. 55.
- 12.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, op. cit. p. 38.
- 13.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, op. cit. p. 36.
- 14.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, op. cit. p. 36.
- 15.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, op. cit. p. 39.
- 16.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, op. cit. p. 36.
- 17.- Arxiu Militar Tercer, Sumaríssim núm. 54.165, rolo 2, f. 3.
- 18.- Arxiu Militar Tercer, Sumaríssim núm. 48.436, f. 39v.
- 19.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, op. cit. p. 14.
- 20.- Arxiu Militar Tercer, Sumaríssim militar núm. 48.436, f. 39v.
- 21.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, obra cit. p. 34. Amb tot, la denúncia que la primera comissió gestora que substituï l'ajuntament després de l'entrada de les forces franquistes a la població manifestà que el Comitè «se constituyó el 26 o 27 de julio de 1936 siendo presidente Antonio Llauradó Montanyola y vocals Jaime Sans Mañé (Chulo), Francisco Anglés Montañola (Metget), Francisco Montañola Anglés (Botina), José Sanahuja Casamitjana (Gana), José Montseny Espinach, Alfonso Mestre Torrellas (Tramega), Antonio Español Ballart (Roset), José Salvador Masalies (Caterina del Viu) y José Sanahuja Montañola (Mateuàs) (Vegeu Josep M. SANS I TRAVÉ, «La repressió de les dones de Solivella en acabar la guerra civil (1939-1940): el cas de la mestra Isabel Armengol Rodríguez», *Podall*, (Montblanc), 3, (2014), p. 142.
- 22.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, op. cit. p. 39.
- 23.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, op. cit. p. 39.
- 24.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, op. cit. p. 71-72.
- 25.- Vegeu els noms que consten a la làpida a Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, op. cit. p.104.
- 26.- Informació facilitada pel seu germà David Masalies. Potser caldria acceptar la veracitat d'aquesta opinió ja que a l'acord de la comissió gestora que s'encarregà de dirigir el municipi després de l'entrada de les tropes franquistes, de 24 de gener de 1939, entre els restes que es trobaven fora del municipi i concretament dels assassinats a Sarra, no hi consta el nom de Josep Masalies Palau. (Vegeu Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, op. cit. p. 71).
- 27.- Josep TERMES I ARDÈVOL, *Misèria contra pobresa: els fets de la Fatarella del gener de 1937*, Catarroja-Barcelona, 2005.

- 28.- A l'arxiu oficial de la presidència de la Generalitat de Catalunya conservat al monestir de Poblet amb el nom d'Arxiu Montserrat Tarradellas Macià, es troba l'informe que elaborà el delegat de la Junta de Seguretat de Catalunya, Tomàs Fàbregas, i que du el següent títol: «Informació presentada pel delegat de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya, Tomàs Fàbrega, referent als fets ocorreguts al poble de la Fatarella» (Carpeta de Problemes Municipals», 8, 3).
- 29.- Conservat també a l'arxiu del president de la Generalitat, avui dipositat al monestir de Poblet a l'anomenat Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, Carpeta de «Problemes Municipals», 8A,1. (citat per Pelai PAGÈS I BLANCH, «La Fatarella: una insurrecció pagesa a la rereguarda catalana durant la guerra civil», *Estudis d'Història Agrària*, (Barcelona), 17, (2004), p. 660, nota 3.
- 30.- Pelai PAGÈS I BLANCH, «La Fatarella», *op. cit.* p. 661, nota 4.
- 31.- Pelai PAGÈS I BLANCH, «La Fatarella», *op. cit.* p. 659-674; *Ordre públic i violència a Catalunya (1936-1937). Comitè Central de Milícies Antifeixistes. Junta de Seguretat Interior. Conselleria de Seguretat Interior. Introducció de Josep Lluís Martín Ramon.*
- 32.- *La Vanguardia* de 2/2/1937, 9/2/1937, 5/3/1937 i 30/6/1937. A més també relacionat amb aquest fet, *La Vanguardia* de 29/1/1937, 13/8/1937 i 21/8/1937.
- 33.- Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, Problemes Municipals, 8A. (citat per Pelai PAGÈS i BLANCH, «La Fatarella:... p. 671, nota 38).
- 34.- Josep MAYMÍ, *Entre la violència política i el conflicte social. Els comitès antifeixistes de Salt i d'Orriols en el context de la Guerra Civil 1936-1939*, Barcelonat, 2001, p. 53-58.
- 35.- Josep MAYMÍ - Josep ROS - Xavier TURRÓ, «La revisió del mite: el Comitè Antifeixista d'Orriols [juliol 1936-maig 1937]», *Revista de Girona*, (Girona), 183 (juliol-agost 1997), p. 61.
- 36.- Josep MAYMÍ, *Entre la violència política i el conflicte social. Els comitès antifeixistes de Salt i d'Orriols en el context de la Guerra Civil 1936-1939*, Ajuntament de Salt-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 53-58.
- 37.- Pelai PAGÈS I BLANCH, «La Fatarella», *op. cit.* p. 667.
- 38.- Pelai PAGÈS I BLANCH, «La Fatarella», *op. cit.* p. 666.
- 39.- Pelai PAGÈS I BLANCH, «La Fatarella», *op. cit.* p. 667.
- 40.- La senyora Montserrat Catalán, directora de l'arxiu, amb qui em vaig posar en contacte per preguntar-li si hi havia cap referència als assassinats de Sarral del 12 de febrer de 1937, em respongué «no hi ha cap referència als fets de Solivella. Fan un resum dels fets de tot el país, menys dels que t'interessen a tu»; i també «Parlen de Màlaga, de Portbou, de Puigcerdà, de Bellver ...menys de Solivella. No s'esmenten enlloc, realment és ben estrany» (Correu de la directora de final d'abril de 2016 adreçats a mi). Vull fer constar el meu agraïment a Montserrat Catalán la seva amabilitat i rapidesa en atendre les meves sol·licituds.
- 41.- ACCB, Fons de Solivella, Ajuntament, Llibre d'actes del 15 de gener de 1939 a 20 de juliol de 1940, f. 1v-2r. (Vegeu també Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, *op. cit.* p. 25 i 71-72).
- 42.- ACCB, Fons de Solivella, reg. 2.597.7, f.1v-2r. (Vegeu també Josep M. SANS i TRAVÉ, *El monument*, *op. cit.*, p. 71).
- 43.- ACCB, Fons de Solivella, reg. 2597.7, f. 1v-2r. (vegeu també Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, *op. cit.* p. 71).
- 44.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, *op. cit.* p. 97-99.
- 45.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, *op. cit.* p. 99-100.
- 46.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, *op. cit.* p. 101.
- 47.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument*, *op. cit.* p. 102.

- 48.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument, op. cit.* p. 102-105.
- 49.- La relació dels noms de la làpida podeu veure-la a Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument, op. cit.* p. 104-105.
- 50.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument, op. cit.* p. 105-113.
- 51.- Es poden veure les fotografies de les dues làpides així com la relació dels noms dels inscrits a Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument, op. cit.* p. 114-115.
- 52.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument, op. cit.* p. 84-86.
- 53.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument, op. cit.* p. 111-113.
- 54.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument, op. cit.* p. 117-119.
- 55.- Vegeu Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument, op. cit.* p. 105-125.
- 56.- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El monument, op. cit.* p. 72-73.

-Rebuda: Maig 2016.

-Valoració: Dr. Xavier Ferré Trill (URV)

-Acceptació: Juliol 2016.